

RUXANDRA CÂMPEANU

DINCOLO
DE REGULILE
JOCULUI

Trepte și limite ale compromisului intelectual
în perioada 1948–1964:

Mihai Ralea • G. Călinescu • Tudor Vianu

CORINT
ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

—2022—

RUXANDRA CÂMPEANU (n. 1988) este absolventă a Facultății de Litere a Universității din București. În 2020 a obținut titlul de doctor în filologie, cu distincția *summa cum laude*, la aceeași universitate. De zece ani, lucrează ca redactor de carte și traducător. Cartea de față, bazată pe teza de doctorat, reprezintă debutul său editorial. În 2021 a câștigat concursul de manuscrise „Teze de doctorat pe subiecte de istorie recentă” organizat de IICCMER.

Redactare: Flori Bălănescu

Tehnoredactare computerizată: Codruț Radu

Design copertă: Dan Mihalache

Ilustrație copertă: De la stânga la dreapta: Mihai Ralea, G. Călinescu și Tudor Vianu. © Muzeul Național de Istorie a României, www.comunismulinromania.ro; dcnews.ro.

Toate drepturile asupra acestei ediții în limba română aparțin
CORINT ISTORIE AUTORI ROMÂNI,
un imprint al CORINT BOOKS,
str. Mihai Eminescu, nr. 54 A, București.
www.edituracorint.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CÂMPEANU, RUXANDRA

Dincolo de regulile jocului : trepte și limite ale compromisului intelectual în perioada 1948-1964 : Mihai Ralea, G. Călinescu și Tudor Vianu / Ruxandra Câmpeanu. - București : Corint Istorie autori români, 2022

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-088-144-5

94
929

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Conținutul volumului nu reprezintă obligatoriu poziția oficială a Institutului.

1. Intelectualii și răul

Posibilitățile și limitele unei sociologii a responsabilității morale

*Le mal était partout, tout choix était mauvais et pourtant il fallait choisir et nous étions responsables.*¹

Sartre, *Paris sous l'Occupation*

*Poate în societățile viitoare succesul va înlocui
responsabilitatea.*

Mihai Ralea, *Ideea de revoluție în doctrinele socialiste*

Când respingea conceptul sartrian de „proiect original”, Bourdieu nu înlătura doar un anumit mod de a înțelege opera de artă, ca emanație a creatorului increat. Făcând din scriitor un producător doar aparent al operei, un produs al intersecției dintre habitus și câmp, sociologul elimina totodată și orice posibilitate de a-i atribui creatorului vreo responsabilitate față de acțiunile sale (acțiuni care sunt, de regulă, texte) – o responsabilitate în numele unor standarde morale obiective, independente de cele cu care operează câmpul sau

¹ „Răul era pretutindeni, toate alegerile erau greșite, și totuși trebuia să alegem și eram cu toții responsabili.” (Sartre, „Parisul sub Ocupație”, trad. mea, R.C.; toate traducerile din ediții străine îmi aparțin).

spațiul social în ansamblu, într-un anumit stadiu al funcționării sale. Stabilirea unei zone a responsabilității individuale pune, desigur, dificultăți nu doar sociologiei bourdieusiene, ci și sociologiei în general – mai mult acesteia din urmă, de fapt, fiindcă modelul teoretic al lui Bourdieu arată o preocupare destul de pronunțată față de individ, propunându-și să explice nu numai dinamici de grup, ci și alegerile fiecărui agent în parte (actorii sociali sunt văzuți ca rezultatul unor factori complecși a căror analiză poate merge, cel puțin teoretic, până la explicarea individualului)¹.

S-ar putea remarca, la rigoare, că niciun domeniu de studiu nu are putere explicativă totală, că trecerea de la un nivel explicativ la altul este dificilă și în științele exacte, nu doar în cele umaniste, și că nu ar trebui să cerem sociologiei să se ocupe de probleme care nu intră în sfera ei de interes. Am putea conchide, la urma urmei, că a explica nu înseamnă a justifica: putem înțelege de ce un agent a procedat într-un anumit fel, fără ca prin aceasta să fim obligați să considerăm și că a fost îndreptățit să acționeze așa cum a făcut-o. Astfel, pare că sociologia și filosofia morală își au fiecare domeniul lor distinct de aplicație sau propria privire asupra aceluiași obiect.

Cu toate acestea, sociologia își înțelege obiectul nu doar altfel decât filosofia morală, ci și în concurență cu ea, tinzând

¹ Analiza poziției lui Flaubert și a luărilor lui de poziție în câmpul literar francez al celui de-al Doilea Imperiu, cu care se deschide *Regulile artei*, este nu doar o „punere în abis” a întregului câmp, ci și o încercare de a dovedi aplicabilitatea teoriei câmpurilor la studiul individualului. Dacă, la Bourdieu, „original” era rezultatul conjugat al habitusului și al câmpului, alți cercetători au preluat sugestia și au încercat chiar să dezvolte conceptul de habitus individual (despre Corcuff în Bruno Frère, „Incertitudes sur l’Habitus”, în *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie*, vol. 46, nr. 3, 2005, pp. 480–481).

să delegitimeze orice încercare de a formula asupra comportamentului sau a motivațiilor agenților altceva decât judecăți de fapt. Fenomenul se explică, în parte, prin ambițiile încă pozitivistice ale sociologiei, care caută să se legitimizeze în câmpul disciplinelor intelectuale printr-o aproximare a statutului științelor exacte¹. Potrivit lui Alasdair MacIntyre, sociologia este victima unor habititudini de gândire moștenite din Epoca Luminilor, în virtutea cărora a explica înseamnă a prezice, a identifica legea care guvernează fenomenul analizat². Dar dacă o acțiune a unui agent este guvernată de o lege similară legilor fizicii, atunci ea se produce cu necesitate și, pentru că un parcurs necesar exclude posibilitatea alegerii, agentul nu mai poate fi considerat responsabil de acțiunile sale; la fel ca scriitorul lui Bourdieu, el este doar autorul lor aparent, determinat în fapt de un întreg complex de factori sociali.

Așadar, pentru a discuta responsabilitatea intelectualilor umaniști în primele două decenii ale regimului comunist, cadrele sociologiei literare trebuie depășite. Ea va rămâne însă punctul meu de plecare, fiindcă problematica morală este, totuși, abordată în cadrul sociologiei literare de inspirație bourdieusiană în cel puțin trei feluri. Le voi discuta în cele ce urmează, arătând în ce constă utilitatea lor pentru demersul meu, dar și de ce cred că sunt insuficiente ca teorii ale comportamentului uman. În prezentarea acestor neajunsuri ale sociologiei literare bourdieusiene, nu voi relua aspecte care țin de conflictul fundamental dintre filosofia morală și viziunea sociologică asupra standardelor morale ca scheme de apreciere

¹ O cauză este însă și slăbiciunea filosofiei morale contemporane în fața diverselor forme de relativism cultural.

² Alasdair MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2007, p. 92.

contingente, pentru că nu aş face decât să reproşez sociologiei, din nou şi din nou, că nu este filosofie morală. Voi analiza fiecare construcţie teoretică în propriii săi termeni, urmărind doar modurile în care încercările de sociologie a moralei sunt subminate de tensiuni interne sau de insuficienţa lor putere explicativă. Pe urmă îmi voi întoarce privirea spre o serie de abordări propuse de istorici, teoreticieni politici, filosofi şi eseişti, în încercarea de a rafina cadrul conceptual al acestei lucrări şi de a da mai multă supleţe grilei de lectură sociologică, verificându-i compatibilitatea cu o seamă de intuiţii utile formulate în afara sociologiei literare.

Prima modalitate de tratare sociologică a moralei este discutarea alegerilor făcute de agenţii câmpului literar în termeni de strategii. Este concepţia care subîntinde, de fapt, toate studiile de sociologie literară bourdieusiană, aşa că îi voi comenta aspectele problematice doar aici, considerându-le subînţelese când voi trece la celelalte două încercări de circumscriere sociologică a moralei. Abordarea cea mai sistematică o întâlnim la noi în studiul lui Dan Lungu, *Construcţia identităţii într-o societate totalitară*, care face un inventar al luărilor de poziţie ale scriitorilor români faţă de puterea comunistă. Pentru Dan Lungu, identitatea este un stoc de resurse, de „configuraţii posibile”, de repertorii de scheme de acţiune (în terminologia lui Lahire), pe care agentul le actualizează în diverse contexte sociale, în funcţie de relevanţa lor¹. Lungu distinge între o identitate personală şi una socială. Schemele de acţiune bine sedimentate, încorporate în timp de către agent, alcătuiesc

¹ Dan Lungu, *Construcţia identităţii într-o societate totalitară. O cercetare sociologică asupra scriitorilor*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2012, p. 29.

identitatea personală, care îndeplinește o funcție ontologică, de menținere a coerenței sinelui; în schimb, identitatea socială îndeplinește o funcție pragmatică, de adaptare a agentului la structurile sociale exterioare. Cele două tipuri de identități se pot afla într-o tensiune mai mult sau mai puțin accentuată. Care dintre ele va avea câștig de cauză într-o împrejurare sau alta depinde de „proiectul de construcție identitară” al agentului: proiectul identitar – mai mult sau mai puțin conștient¹ – poate miza fie pe conservarea identității personale, fie pe adaptarea agentului la mediu. Manierele conștiente sau inconștiente în care agentul își mobilizează resursele pentru a-și implementa proiectul identitar sunt strategiile identitare. În funcție de tipul său de proiect identitar, agentul va recurge fie la strategii din proximitatea polului ontologic al identității (dacă miza este conservarea identității personale), fie la strategii din proximitatea polului pragmatic (dacă miza este adaptarea la mediu).

Un element important al acestui tablou al strategiilor identitare este introducerea în ecuație a unor mize diferite de miza specifică a câmpului literar: astfel, agenții nu urmăresc doar să acumuleze capital simbolic, ci au și mize identitare. Pe urmele lui Lahire, Dan Lungu atrage atenția asupra faptului că agenții îndeplinesc roluri în mai multe câmpuri, fiecare cu mizele lui, după cum funcționează și în acele porțiuni ale spațiului social care nu sunt deloc structurate sub formă de câmpuri². Cu toate că își actualizează în câmpul literar ipostaza identitară adecvată, identitatea agenților nu se reduce la rolul jucat de ei în câmp. Mai mult, cum scriitorii sunt chemați să

¹ Dan Lungu, *op. cit.*, p. 30.

² *Ibidem*, p. 21.

își exprime subiectivitatea în operă, existența lor în câmpul literar depinde într-o bună măsură de soliditatea identității personale¹, a elementelor de continuitate dintre diversele roluri sociale. Prin urmare, tocmai acele ingrediente ale identității care acționează ca o frână asupra capacității de adaptare a agentului la structurile externe se dovedesc a fi o „condiție a «profesionalismului»”² în câmpul literar, ceea ce dă măsura tensiunii la care este supus scriitorul, nevoit să se adapteze, dar să rămână în același timp „el însuși”.

Cu toate acestea, conceptul de „strategie identitară” ridică cel puțin două dificultăți majore în calea unei analize a responsabilității agenților: în primul rând, agenții nu pot fi considerați responsabili de strategiile pe care le întreprind decât dacă aceste strategii sunt conștiente. În al doilea rând, strategiile, prin natura lor, nu pot fi evaluate ca „bune” sau „rele”, „drepte” sau „nedrepte”, ci doar ca eficiente sau ineficiente în raport cu scopul urmărit – cu alte cuvinte, nu pot fi apreciate decât în funcție de gradul lor de succes, ceea ce nu ar fi compatibil decât, în cel mai bun caz, cu o etică de tip consecvențialist, care stabilește valoarea morală a acțiunilor în funcție de consecințele lor³.

¹ Dan Lungu, *op. cit.*, p. 27. În mod similar: „În cazul scriitorilor, tendința puterii de subminare a eului este dramatică, pentru că ea atacă simultan identitatea personală artistică și cea socială. Prestigiul social bazat pe competență specifică este reificat, fiindcă o atare competență nu poate fi dobândită și exersată de scriitori în absența implicării subiective, cum e posibil în cazul ingineriei sau medicinei.” (*ibidem*, p. 139).

² *Ibidem*, p. 27.

³ Pentru o prezentare generală a triadei etică a virtuților – etică a regulilor (deontologie) – etică a consecințelor, v. Rosalind Hursthouse și Glen Pettigrove, „Virtue Ethics”, în *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, disponibil la <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/> (accesat la 11.02.2020).

1. Politizarea lumii literare

Discontinuități de traiectorie și noi poziționări în câmp

Pentru generația consacrată în prima parte a anilor 1930, politizarea vieții literare începuse dinainte de 1944. La sfârșitul anilor 1920 și pe parcursul anilor 1930, lupta dintre generațiile literare se ducea în paralel și în plan politic, luând forma unui conflict între apărătorii democrației și adepții mișcărilor de extremă dreaptă. Dintr-un anumit punct de vedere, s-ar putea spune că disputa readucea în discuție problema deopotrivă literară și politică a specificului național, pe care unii dintre intelectualii care trăiseră Primul Război Mondial și Marea Unire o rezolvau într-un sens mai degrabă cultural decât etnicist. G. Călinescu, Vianu și Ralea participă toți trei la dezbateri, fundamentându-și ideile politice cu argumente culturale. Astfel, în luările sale de poziție împotriva dictaturii¹,

¹ „[N]u există nimic mai antinațional decât o operă de nedreptate sau de exploatare. [...] *Prin social la național*, acesta e crezul nostru. Dar, fiindcă pornim inspirați de această metodă, ajungem iute la concluzia că regimul politic care [...] poate ajuta solidaritatea și coeziunea noastră de stat e *democrația*.” (Mihai Ralea, „Misiunea generației tinere”, în *Viața românească*, an. XXII, nr. 1–3, 1930, și în *Scrieri*, vol. VII, Editura Minerva, București, 1989, p. 195, s.a.).

a naționalismului extremist¹ și a misticismului ortodoxist², Ralea pledează cauza democrației și a europenismului din interiorul ariei sale de maximă competență, recurgând la teorii de psihologie socială (psihologia popoarelor, la care ajunge prin intermediar francez) și dezvoltând o serie de idei poporaniste. Pentru tânărul sociolog, un popor nu se definește prin rasă, ci prin profilul său psihologic³, care este în continuă devenire⁴ și care se obiectivează în creații spirituale.

¹ „Naționalismul e [...] din domeniul *realităților*, nu din domeniul valorilor. Sunt român după cum sunt blond, înalt ori șchiop. Nu pot fi altceva ori altfel. [...] Judecățile de constatare, cum li se zice în filosofie, [...] nu pot fi niciodată obiectul unor speculații de ordin doctrinar. Aici stă [...] neputința dreptei, bazată numai pe naționalismul extrem, de a alcătui o ideologie proprie. [...] Ceea ce creează teorie politică și socială e domeniul *valorilor*.” (Mihai Ralea, „Noi forme de naționalism”, în *Viața românească*, an. XXIX, nr. 7, 1937, și în *Scrieri*, vol. VII, p. 232, s.a.).

² „Nu credem că ortodoxismul ne duce la cunoașterea și cultivarea specificului nostru național [...]. Ortodoxism fără bizantinism e greu de conceput [...]. Dar credem că nu e român care să nu recunoască influența nefastă pe care a avut-o bizantinismul asupra caracterului nostru.” (Mihai Ralea, „Iarăși ortodoxismul”, în *Viața românească*, an. XXI, nr. 7–8, 1929, și în *Scrieri*, vol. VII, p. 193).

³ „Deosebiri între popoare sunt prea puțin fiziologice și mult mai mult sufletești” (Mihai Ralea, „Fenomenul românesc”, în *Viața românească*, an. XIX, nr. 1, 1927, și în *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București, 1997, p. 59). Același lucru îl susținea și Ibrăileanu, mentorul literar al poporanismului: „«român» este o noțiune psihologică, și nu fiziologică” („Rasă și naționalism” [1910], în G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. IV, Editura Minerva, București, 1977, p. 361); „în discuțiile noastre literare se confundă încă noțiunea psiho-sociologică «națiune», cu cea psiho-fiziologică «rasă»” („Caracterul specific în literatură” [1923], în G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. V, Editura Minerva, București, 1977, p. 92).

⁴ „Sufletul național nu poate fi determinat, nici opus altora decât în prezent, în forma lui actuală. Ce a fost ieri sau ce va fi mâine nu ne e dat să știm” (Mihai Ralea, „Filosofia culturii cu aplicații românești”, în *Viața românească*, an. XVIII, nr. 2–3, 1926, și în *Fenomenul românesc*, p. 20).

Românismul este încă nebulos¹, iar cristalizarea sa într-o unitate spirituală distinctă depinde de îndeplinirea unor condiții politice (precizarea individualității unui popor nu se poate face decât între granițele unui stat național²) și culturale (artele sunt cele care explicitează specificul național³). În creuzetul opiniilor politice ale lui Ralea intră, așadar, și concepția sa asupra literaturii, în care vede atât un principiu formator⁴, cât și un important „instrument de percepție”⁵, o recreare a identității naționale în chiar actul percepției⁶.

La fel ca pentru Ralea, și pentru Vianu lupta se duce simultan pe un front politic și pe unul cultural: o replică la adresa spiritului contestatar al „tinerei generații” ia forma unui studiu în toată regula despre istoria conceptului de generație, în cadrul căruia Vianu propune forme de solidarizare mai largă: generația de creație – care este dată nu

¹ „Psihologia noastră nu e complet întocmită, e în devenire, nu e precizată, ci în curs de precizare” (Mihai Ralea, „Fenomenul românesc”, p. 6).

² „Un caracter esențial nu se afirmă și nu se impune decât după secole de libertate care urmează consolidării definitive ca stat.” (*ibidem*, p. 68).

³ „Psihologia etnică se face studiind producțiile culturale ale unui popor, în care sufletul său s-a exprimat obiectiv, s-a condensat ca o esență abstractă. [...] Literatura, arta, filosofia unui popor sunt sursele cele mai importante pentru determinarea mentalității sale” (*ibidem*, p. 69).

⁴ „[S]ufletul etnic [...] e rezultatul unei culturi [...]. Schimbați cultura [...], se va schimba cu încetul și sufletul poporului” (*ibidem*, p. 59).

⁵ Numai prin cultivarea formelor superioare sufletești [...] vom crea cultura românească, adică *instrumentul de percepție*, care să ne indice, să ne spună cine și ce suntem” (*idem*, „Precizări”, în *Kalende*, an. I, nr. 3–4, ian.–febr. 1929, și în Mihai Ralea, *Scrieri*, vol. VII, pp. 179–180, s.a.).

⁶ Paradoxul este surprins elocvent de Ralea în formula: „ne vom înțelege pe măsură ce ne vom crea” (*ibidem*, p. 180).

de vârstă, ci de asumarea unui proiect cultural comun¹ – sau comunități mai largi, ca națiunea, întreaga civilizație contemporană sau chiar întreaga cultură a umanității². Dar unde se vede cel mai bine faptul că opoziția sa față de gesturile iconoclaste ale generaționiştilor depășește granițele unei simple dispute între avangarda consacrată și cea în curs de consacrare este în articolele în care esteticianul pledează în mod explicit în favoarea unor concepte democratice, cum ar fi libertatea de conștiință, indispensabilă individualismului raționalist atât de contestat de „tânăra generație” și atât de prețuit de Vianu³. Ascensiunea fenomenului legionar a avut efectul de a-i politiza pe unii intelectuali și de a-i radicaliza pe alții. În cazul lui Vianu, a inspirat probabil adeziunea la Partidul Național Agrar al lui Goga încă de la înființare⁴. Teoreticianul valorilor își va

¹ „Sub discrepanța generațiilor cronologice și biologice se pot reface unele generații de creație, adică solidarități între oameni care, trăind în aceeași vreme, oricare ar fi vârsta lor, nutresc aceleași aspirații și colaborează la aceeași operă.” (Tudor Vianu, „Generație și creație”, în *Generație și creație. Contribuții la critica timpului*, Editura Alcalay, București, 1936, și în *Opere*, vol. IX, [*Studii de filozofie a culturii*], Editura Minerva, București, 1980, p. 159).

² „Sunt lucruri care trebuiesc amintite, atunci când zelul excesiv al unei generații pare să uite că lumea are un trecut și un viitor.” (*ibidem*, p. 168).

³ „Este [...] sigur că gândirea aspirând spre universalitate se dezvoltă mai bine în cadrul individualității”; „nu există dușmani ai cugetării libere, ci numai dușmani ai cugetării libere a altora și fanatici ai propriei lor libertăți de cugetare.” (Tudor Vianu, „Libertatea cugetării”, în *Gândul vremii*, an. II, nr. 3, 15 martie 1934, și în *Opere*, vol. XII, *Arte plastice. Arte ale spectacolului. Critică și metodologie literară*, Editura Minerva, București, 1985, pp. 667–668).

⁴ Crisoarea de adeziune este din 30 martie 1932. Partidul avea să fie înființat o lună mai târziu. Vianu pare să se fi simțit culpabil pentru lipsa de implicare politică sau civică de până atunci: „În ceasul marilor încercări pe care le trăim, se revelă însă multora dintre fiii țării adevărul că rezerva lor

înțelege eroarea și va renunța la calitatea de membru abia în 1935, când partidul lui Goga va fuziona cu Liga Apărării Național-Creștine¹.

Călinescu, în schimb, nu s-a lăsat sedus în interbelic de nicio formațiune politică, păstrându-se în esență pe poziții puriste, neangajate. Publicistica sa de dinainte de 1944 ni-l arată mai degrabă apolitic. În anii 1920–1930, îl găsim comentând cu egală amabilitate ideile socialistului Arturo Labriola² și virtuțile oratorice ale lui Mussolini³, mai mult dintr-un interes de italianist față de fenomenul larg cultural

din trecut întemeia abuzurile conștiințelor care nu găseau atâtea scrupule” (Tudor Vianu, Scrisoare către Octavian Goga din 30 martie 1932, în *Opere*, vol. XIV, *Corespondență. Interviuuri. Poemul „Arcadia”*, Editura Minerva, București, 1990, p. 139). Pavel Țugui susține însă că Vianu a făcut parte mai înainte și din Partidul Poporului, din care s-a desprins facțiunea lui Goga pentru a forma Partidul Național Agrar (Pavel Țugui, *File de istorie culturală. Fapte, confruntări, documente...*, FNSA, București, 2009, p. 620). În 1938, când corpul didactic e obligat să își declare fosta apartenență politică, esteticianul nu pomenește decât de partidul înființat de Goga (v. nota urm.).

¹ În situația întocmită în 1938, la solicitarea Ministerului Educației Naționale, de către Facultatea de Litere și Filosofie cu privire la activitatea politică a corpului didactic, Tudor Vianu figurează ca fost membru al Partidului Național Agrar până la fuziunea cu LANC („Tablou cerut de Ministerul Educației Naționale cu adresa nr. 55803/938”, în Adina Berciu-Drăghicescu, *Facultatea de Litere a Universității din București. 150 de ani de învățământ filologic românesc. 1863–2013. Tradiție și valoare*, partea a II-a, Editura Universității din București, București, 2013, p. 773).

² G. Călinescu, „Problemele economice ale socialismului. Un discurs al ministrului muncii italian”, în *Dimineața*, an. XVII, nr. 5 170, 24 decembrie 1920, și în *Opere. Publicistică*, vol. I (1920–1932), FNSA, București, 2006.

³ Mussolini nu este apreciat de Călinescu doar pentru talentul său expresiv, ci și pentru adevărul faptelor pe care le invocă în discursurile sale și în a căror simplă enunțare stă toată puterea de seducție a oratoriei Duceului. Ceea ce cucerește în discursurile lui Mussolini este nu punerea în formă, ci chiar obiectul reprezentării (G. Călinescu, „Însemnări”, în *Roma*, an. X, nr. 3, iulie–septembrie 1930, și în *Opere. Publicistică*, vol. I (1920–1932).

decât dintr-o preocupare politică autentică. De altfel, pentru Călinescu, libertatea de conștiință se definește în 1933 ca libertatea de a fi apolitic: „Bunăoară între fascism și comunism eu nu vreau să aleg nimic. Nu vreau să am nicio convingere și nicio atitudine. Credeți că asta e cu puțință? Un om care nu îmbrățișează o opinie politică este ca un trup călcat în picioare de două regimente în marș contrar.”¹ Cel mai important interes politic pe care îl putem identifica acum la el este pentru problema națională, pe care o gândește, la fel ca Ralea, în termeni literari: dacă amândoi văd în opera culturală a unui popor justificarea granițelor sale politice, pentru Ralea identitatea construită prin cultură este ulterioară unității politice și vine ca o confirmare a acesteia („După consolidarea politică însă așteptăm cu toții ceea ce trebuie să fie justificarea noastră ca unitate etnică, adică înfăptuirea valorilor culturale românești”²), în timp ce pentru Călinescu, edificiul culturii române era deja suficient de solid pentru a justifica granițele de la 1918, după cum își propune să demonstreze chiar impunătoarea *Istorie a literaturii române*

¹ G. Călinescu, „Despre libertatea de conștiință”, în *Adevărul literar și artistic*, an. XII, seria II, nr. 642, 26 martie 1933, și în *Opere. Publicistică*, vol. II (1933–1935), FNSA, București, 2006, p. 112. Pentru Călinescu, refuzul oricărei ideologii trebuie să fie nu doar o posibilitate, ci și un ideal, chiar și pentru omul politic, pentru că „pasiunea ideologică” exclude gândirea autentică: „Cine nu are atitudine nu gândește. Atât de comună este această mentalitate încât contradicțianul o cere omului politic. [...] Și totuși, adevărata gândire este contradicția luminată [...]. Visez o lume politică onestă, fără idei, care să fixeze în de-acord cu toată lumea adevărul relativ al momentului și să încerce a-l înfăptui, fără a se chinui să născocască atitudini numai din snobismul de-a avea una.” (G. Călinescu, „Pasiunea ideologică”, în *Adevărul literar și artistic*, an. XIX, seria a III-a, nr. 895, 30 ian. 1938, și în *Opere. Publicistică*, vol. III (1936–1938), FNSA, București, 2007, pp. 1158–1159).

² Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, p. 52.

de la origini până în prezent. În concepția istoricului literar, unitatea politică a fost precedată de o amplă creație culturală, care trebuie invocată acum pe plan extern, ca argument propagandistic pentru recâștigarea și garantarea granițelor fixate după Primul Război Mondial¹.

Este adevărat că și în publicistica lui Călinescu putem identifica etapele unei vagi politizări – introducerea, într-o dispută inițial strict culturală cu tânăra generație, a unei note de comentariu politic pe măsură ce generaționiștii se îndreaptă spre legionarism²; tratarea cvasiliterară a unor teme

¹ Călinescu făcea acest raționament încă dinainte de pierderile teritoriale din 1940: „se poate întâmpla [...] să trecem printr-o epocă națională dificilă, fie că va trebui să ne apărăm direct integritatea solului, fie că această integritate ar putea fi pusă în discuție la o masă, undeva. Atunci va trebui să fim pregătiți pentru a dovedi altora și pentru a ne dovedi nouă înșine rațiunea de a exista.” (G. Călinescu, „Războiul și literatura”, în *Jurnalul literar*, an. I, nr. 52, 24 decembrie 1939, și în *Opere. Publicistică*, vol. IV (1939), FNSA, București, 2007, p. 1091). Și în altă parte: „Străinul cult se câștigă mai ușor prin totalitate, decât printr-un punct. Zadarnic am încerca noi să dovedim francezului măreția lui Eminescu. Dar problemele literaturii noastre, creșterea ei organică, astea da, i le putem înfățișa”. Mai convingătoare decât creațiile izolate sunt, așadar, „totalitățile” – cu alte cuvinte, lucrările de sinteză, ca *Istoria literaturii române...*, pe care G. Călinescu o avea în lucru (*idem*, „Propaganda”, în *Jurnalul literar*, an. I, nr. 41, 8 octombrie 1939, și în *Opere. Publicistică*, vol. IV (1939), p. 784). Criticul dezvăluie această miză politică a *Istoriei literaturii române...* în mod explicit în scrisorile către editorului său, Al. Rosetti: „În concluzie, dovedesc că literatura română își are sediul mai ales în Ardealul ocupat (Coșbuc, Brebanu etc.), pe versanții munților, pe marginile granițelor (Slavici), că teritoriul ei de formație este tocmai ceea ce ni se contestă. Acesta e și adevărul. Vreau să pun o mică hartă cu geografie literară, distribuind ca în filologie autorii pe sol. [...] Ar fi izbitoare pentru cititorul străin.” (G. Călinescu, scrisoare către Al. Rosetti din 23 septembrie 1940, în *idem*, *Correspondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti (1935–1951)*, Editura Eminescu, București, 1977, p. 142).

² De la articolele sceptice cu privire la posibilitățile de creație ale tinerei generații („Generația bombastică”, „«Crinul alb» și «Laurul negru»” din 1928), Călinescu trece, mai ales sub impactul asasinării lui I.G. Duca,

de politică internațională (dezaprobarea invaziei italiene în Abisinia, condamnarea imperialismului german în Cehoslovacia, comentarea manevrelor de război din timpul celei de-a doua conflagrații mondiale¹). Cu toate acestea, în timp ce Ralea a fost dintotdeauna și un om politic, iar pe Vianu îl găsim înscriindu-se în partidul lui Goga sau atras în proiecte de stânga inițiate de Ralea (Universitatea Muncitorească²), Călinescu nu își prelungește în această perioadă atitudinea critică la adresa mișcărilor de extremă dreaptă în vreun angajament pozitiv; gestul său de respingere nu este însoțit de unul afirmativ. Semnele unei orientări spre stânga nu apar înainte de 1943 și nici de o susținere autentică a dictaturii lui Carol al II-lea nu poate fi vorba în cazul său, elogiile pe care criticul i le aduce regelui în calitate de patron al Fundațiilor fiind strict conjuncturale³. Deocamdată, Călinescu verifică cel mai bine atitudinea față de politică pe care Sapiro

la condamnarea legăturilor ei cu Garda de Fier: „Generația nouă, care în literatură a introdus stărpirea bătrânilor și consacrarea cu forța a scriitorilor de reviste școlare, se înfățișează în politică în postura de paricid.” (G. Călinescu, „La moartea lui I.G. Duca”, în *Viața românească*, an. XXV, nr. 12 bis, 31 decembrie 1933, și în *Opere. Publicistică*, vol. II (1933–1935), p. 523). Deși, în afară de Nicadori, membrii Gărzii de Fier arestați cu prilejul anchetării asasinatului de la Sinaia sunt achitați, Călinescu îi consideră totuși „implicați ca autori morali” („Grădina cu trandafiri”, în *Viața românească*, an. XXVI, nr. 7, 15 aprilie 1934, și în *Opere. Publicistică*, vol. II (1933–1935), p. 624). Printre ei se numărau deja câțiva criterioniști (Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Cartea Românească, București, 2015, p. 126).

¹ „Cazul Abisinia”, „Abisinia, țară barbară” din 1935, din *Adevărul literar și artistic*, alegoriile despre Frigmania și Bovenia, rubrica „Războiul în recapitulări săptămânale” din *Jurnalul literar* din 1939.

² Universitatea Muncitorească este înființată în 1938, la inițiativa lui Mihai Ralea, ministru al muncii, iar conducerea ei îi revine lui Vianu (Vasile Lungu, *Viața lui Tudor Vianu*, Editura Minerva, București, 1997, p. 84).

³ G. Călinescu, „*Nihil sine Deo, nihil sine Rege*”, în *Jurnalul literar*, an. I, nr. 19, 7 mai 1939, și în *Opere. Publicistică*, vol. IV (1939); *idem*, „Regele”, în

i-o atribuie estetului, pledând pentru separarea literaturii de politic¹. Evoluția lui după 1944 va fi, din acest punct de vedere, cu atât mai spectaculoasă.

În schimb, traiectoria lui Ralea pare cea mai coerentă dintre cele trei. El funcționa încă din anii 1920 atât în câmpul literar, cât și în cel politic, nu venea de pe poziții puriste (continua tradiția poporanistă și vedea în fenomenul literar mai mult un prilej de speculații psihosociologice decât un obiect de studiu autonom) și avea o sensibilitate de stânga. Toate acestea au facilitat într-o anumită măsură adeziunea sa postbelică la comunism². Ioan Stanomir susține chiar că, prin orientarea sa intelectuală, Ralea era candidatul perfect pentru însușirea dogmei comuniste³. Cu toate acestea, tranziția sa la noul climat socio-politic nu este neproblematică. Ralea nu era un *true believer*. Grăitoare în acest sens este chiar teza sa de doctorat despre *Ideea de revoluție în doctrinele*

Revista Fundațiilor Regale, an. VII, nr. 6, 1 iunie 1940, și în *Opere. Publicistică*, vol. V (1940–1946), FNNSA, București, 2008 și altele.

¹ În 1938, îi ia apărarea lui Goga, arătând că el rămâne un mare poet chiar dacă ideile lui naționaliste sunt atacate de stânga, după cum și Sadoveanu rămâne un mare prozator, chiar dacă este atacat de dreapta (G. Călinescu, „Despre tendință în artă”, în *Adevărul literar și artistic*, an. XVIII, seria a III-a, nr. 917 bis, 3 iulie 1938, și în *Opere. Publicistică*, vol. III (1936–1938), p. 1468).

² „Evoluția gândirii lui Mihai Ralea, de la ideile și idealurile tinereții sale, aflată sub tripla influență a poporanismului lui Stere și Ibrăileanu, a școlii sociologice de la București [...] și a formației sale pariziene în spirit socialist și durkheimian, la situarea pe pozițiile marxiste după 1944 a fost o evoluție oarecum previzibilă și fără accidente de parcurs, o evoluție cu mult mai explicabilă și, cel puțin în aparență, mai organică decât aceea a multora dintre colegii săi de generație.” (Florin Mihăilescu, *Introducere în opera lui Mihai Ralea*, Editura Minerva, București, 1997, p. 36).

³ Ioan Stanomir, „Facerea lumii”, în Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, vol. I, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 28.

socialiste, publicată inițial în Franța în 1923 și tipărită apoi în limba română, în 1930, la Casa Școalelor. Aici, Ralea arată că de-abia prin doctrina lui Marx ideea de revoluție își întregeste semnificația. Potrivit tânărului sociolog român, revoluția în sens marxist depășește definițiile parțiale de până atunci, care se concentrau fie asupra idealului social de atins („revoluții-program”), fie asupra tacticii de accedere la putere („revoluții-mijloc”), pierzând din vedere necesitatea unui corp social (o clasă) care să înfăptuiască schimbarea. Marx este cel care articulează teoria unei „revoluții-organ”, ținând astfel seamă de toate cele trei elemente componente ale ideii de revoluție: programul, tactica și corpul social menit să pună în aplicare tactica și să înfăptuiască programul¹. Lucrarea este lipsită aproape cu desăvârșire de accente subiective, așa că este greu să deducem din expunerea lui Ralea convingerile personale ale autorului. Este decelabilă totuși o admirație față de Marx cel de după 1850: nu sunt semnalate carențe teoretice în concepția lui Marx ca în concepția altor gânditori și, de altfel, însuși felul în care e abordată tema, în termenii unei căutări de sine a ideii de revoluție până la realizarea ei deplină în opera lui Marx, indică direcția în care se îndreaptă aprecierea autorului.

Cu toate acestea, expunerea tânărului sociolog nu se încheie cu Marx. În continuare, simpatia lui se îndreaptă mai degrabă spre revizionismul francez și în mod special spre Jaurès, care beneficiază în carte de un portret elogios. Ceea ce trebuie să fi apreciat Ralea în mod deosebit la Jaurès este reintroducerea în discuție a lumii valorilor: după cum arată

¹ Mihai Ralea, *Ideea de revoluție în doctrinele socialiste (Studiu asupra evoluției tacticii revoluționare)*, Editura Albatros, București, 1997, p. 274.

sociologul român, pentru Jaurès nu egoismul de clasă este motorul prim al revoluției, ca la Marx, ci ideea de dreptate. Marx făcuse din revoluție „o chestiune de stomac” („Dacă democrația luptă pentru idei, muncitorul luptă pentru pâine”¹). În schimb, Jaurès înțelege procesul revoluționar nu doar determinist, ci și finalist, ca orientat spre un ideal². În alte texte, Ralea va reveni asupra ideii într-un mod mai personal, fără obiectivitatea academică din volumul de debut, ceea ce ne permite să-i distingem cu mai multă siguranță simpatiile. În cugetările aforistice „Freud și Marx” și „Freud și materialismul istoric”, incluse în 1935 în volumul intitulat chiar *Valori*, îi va critica în mod explicit pe întemeietorul marxismului și pe părintele psihanalizei pentru faptul că negaseră dimensiunea morală a existenței: observă la ei „aceeași tendință de explicare a omului prin apucături inferioare, unul indicând stomacul, celălalt sexul, adică foamea și amorul ca singurele mobiluri sincere și profunde ale vieții omenești”³. Or, în studiul antropologic *Explicarea omului* (1946), Ralea va defini ființa umană tocmai prin capacitatea de a-și amâna răspunsul la stimulii mediului, suprimându-și pentru o clipă instinctualitatea. Ceea ce pare să-l fi separat de Marx încă din anii tezei de doctorat este, prin urmare, credința corespondentului *Vieții românești* că o doctrină social-politică ar trebui să țină cont în sistemul său explicativ și de lumea valorilor.

¹ Mihai Ralea, *Ideea de revoluție în doctrinele socialiste...*, p. 276.

² *Ibidem*, pp. 318–319.

³ *Idem*, „Freud și Marx”, în *Adevărul literar și artistic*, seria a II-a, an. X, nr. 569, 1 sept. 1931, și în M. Ralea, *Scrieri*, vol. II, Editura Minerva, București, 1977, pp. 608–609.